

آشنایی با

حوزه فلسفی / عرفانی تهران

قسمت دوم

عباس طارمی

(۱۲۳۴ ه.ق.) در اصفهان به دنیا آمد. در بدایت سن بتحصيل مقدمات علمیه از علوم غریبه و منطق مشغول شد و بعد از فراغت از خواندن شرح ملاعلی قوشچی بر تجرید در علم کلام و معالم الاصول در علم فقه بدرس والدعلامه حاضر شد و نزد والد، شرح لمعه و قوانین و از معقول، کتاب شوارق الالهام و شرح اشارات خواجه طوسی و مبدأ و معاد مرحوم ملاصدرا [را] خواند.

پس از آنکه والد، مرحوم شد (۱۲۵۷ ه.ق.) به عتبات عالیات مشرف شد و بقصد تحصيل منقول فقه و اصول بعد از چندی مراجعت نمود به دارالخلافه تهران و از آنجا به اصفهان رفت و خدمت استادان اصفهان، خاصه مرحوم میرزا حسن - فرزند ارشد آخوند ملا علی نوری - بتحصيل [علوم عقلیه] مشغول شد پس از آنکه [قریب سه سال] در خدمت ماند به دارالسلطنه قزوین رفت و خدمت مرحوم ملا آقا قزوینی که در علوم عقلیه بحری مواج بود بتحصيل مشغول [شد] و پس از چندی به اصفهان مراجعت نمود و در خدمت آقا میرزا حسن مجدداً بتحصيل علوم عقلیه پرداخت و بعد از انقضاء پنج سال به تهران مراجعت کرد و بتدریس علوم عقلیه و نقلیه مشغول شد. بعد از مدتی در مدرسه قاسم خان که پدر مهدعلیا بر ارک دارالخلافه ساخته است، و بدستور مهدعلیا بر حجرات و صحن مدرسه افزودند، مدرس شد و حدود هفت سال در آنجا تدریس نمود و بعد از آن به مُدرسی مدرسه‌ای که میرزا محمدخان قاجار، معروف به سپهسالار

حکیم مؤسس آقا علی مدرس زنوزی
(۱۳۰۷ - ۱۲۳۴)

آقا علی معروف به علی مدرس و حکیم توس فرزند حکیم نامدار و مؤسس حوزه فلسفی تهران ملاعبدالله زنوزی، پس از تلمذ نزد پدر و اساتید بزرگ فلسفه و عرفان در تهران، اصفهان و قزوین بر کرسی تدریس فلسفه و حکمت الهی در مدرسه سپهسالار تهران قرار گرفت و قریب به چهل سال به تدریس حکمت و فلسفه پرداخت؛ که با پرورش شاگردانی عالیمقدار، چراغ پرفروغ حکمت متعالیه را در جهان اسلام و ایران روشن نگاه می‌داشت. صاحب کتاب المآثر و الآثار درباره حکیم محقق آقا علی مدرس می‌گوید:

«خلف مرحمت پناه آقا عبدالله مدرس، تدریس مدرسه مرحوم میرزا محمدخان سپهسالار قاجار - واقع در دارالخلافه تهران - با وی متعلق بود.

در معقول و منقول از جمله فحول معروف است. هم در حکمت متعالی تدریس می‌نماید و هم در کتب فقه استدلالی و در میان جمیع علمای عصر در قصر قامت و صغر جثه آن بزرگوار کس دیده نشده است چنانکه به علو نظر و رفعت شأنش. الغرض امروز ولایت تهران بلکه مملکت ایران به وجود مسعود این بزرگوار همی افتخار می‌کند و اظهار اعتبار می‌نماید»^۱.

آقا علی مدرس در شرح حال خود نوشته است:

«این فقیر علی مدرس تهرانی، ولد ملاعبدالله مدرس زنوزی در ماه ذی‌القعدة یکهزار و دو بیست و سی و چهار

۱- اعتمادالسلطنه، المآثر و الآثار، چاپ اساطیر، ۱۳۶۸.

□ آقا علی مدرس در تحریر محل نزاع اصالت وجود و ماهیت، بیان و تقریر خاصی دارند که در کلمات حکمای سابق بر او، نظیر و نمونه ندارد.

بود بمجوز تصور و ادراک موضوع و محمول، تصدیق کند، لکن به تصدیقی که از روی ذوق و صفای ذهن باشد، نفس مطمئن نشود. زیرا که فهم این مطالب عالیه اگرچه به فطرت صحیحه و سلیقه مستقیمه منوط باشد چنانکه معلم اول فلاسفه مکرمین فرموده است «مَنْ أَرَادَ أَنْ يَتَقَلَّمَ الْحِكْمَةَ فَلْيَطْلُبْ فِطْرَةَ ثَانِيَةٍ»؛ لکن اطمینان تام حاصل نشود. مگر به روسوخ تام در قوانین عقلیه حکمت الهیه و

در محله حیاط شاهی و عودلاجان بنا فرموده و به اتمام رسید که در این مدرسه بتدریس اشتغال دارد.

مؤلفاتش: رساله‌ای در اینکه منطق از علوم حکمیه است، تخمیناً سه هزار بیت؛ رساله‌ای در اثبات معاد جسمانی مسما به سبیل الرشاد فی اثبات المعاد، تخمیناً هزار و پانصد بیت؛ حواشی و تعلیقات بر اسفار مرحوم صدرالمتألهین؛ بدایع الحکم جواب شش مسئله که نواب بدیع‌الملک میرزا عمادالدوله - دام عزه - سؤال فرموده، تخمیناً هشت هزار بیت.

گاه هم غزلیات گفته است از آنجمله این دو فرد است که قابل نوشتن نیست.

نرگس مست تو باده پرستی کندا

هرچه هستی، همه چون چشم تو مستی کندا

شد زیک نقطه عیان از دهنت سر وجود

نیستی بین که بیان نکته هستی کندا»^۳

استادان حکیم مؤسس آقا علی مدرس:

۱- ملا عبدالله مدرس زنوزی، مؤسس حوزه فلسفی تهران و پدر آقا علی مدرس؛^۴

۲- میرزا حسن نوری فرزند آخوند ملاعلی نوری؛^۵

۳- عارف و حکیم الهی آقا سیدرضی لاریجانی مؤسس حوزه عرفانی تهران؛^۶

۴- ملا آقا قزوینی از اعظام حکما و دارای مدرس فلسفی در قزوین؛^۷

۵- حکیم الهی حاج ملامحمد جعفر لنگرودی (لاهیجی)، شارح مشاعر؛^۸

۶- میرزا حسن چینی؛^۹

۷- میرزا آقا نهاوندی؛^{۱۰}

۸- حکیم عظیم میرزا محمد ابراهیم نقشه فروش.^{۱۱}

آثار حکیم مؤسس:

«اگرچه ذهن سلیم و سلیقه مستقیم و قریحه لطیف بر این مطالب دقیق که مطابق اذواق اهل معرفت و متألهین

۲- کتاب بدایع الحکم در پاسخ به هفت سؤال است که حکیم آقا علی مدرس شش مسئله ذکر کرده‌اند و شاید بعلمت آنکه از سؤال هفتم به اختصار و اجمال رد شده‌اند و جواب شش سؤال قبلی را در تبیین جواب سؤال هفتم کافی دانسته‌اند همانطوریکه حکیم در بدایع الحکم (ص ۵۲۷ - ۵۲۶) آورده‌اند.

لازم بذکر است که همین سؤالات را نواب بدیع‌الملک میرزا از میرزا علی‌اکبر مدرس حکمی بزدی کرده است که ایشان تحت رساله «بدیعة الهیه فی بیان مفهوم الماهیه والوجود» پاسخ داده‌اند. در هر دو رساله متن سؤالات مطابقت می‌کند جز آنکه باید گفت متن سؤالات فلسفی بدیع‌الملک میرزا، شامل شانزده سؤال است که در نامه فرهنگستان علوم شماره ۴ - سال ۱۳۷۵ چاپ گردیده است و با هیچکدام از دو رساله مطابقت ندارد.

بر رساله بدایع الحکم ردیه‌ای نوشته شده است بنام «ودایع الحکم فی کشف خدایع بدایع الحکم» نگارش علامه سمنانی طاب ثراه.

۳- نایب‌الصدر شیرازی، طرائق الحقائق، ج ۳، ص ۲۳۵ و ۲۳۶، همچنین: استاد سید جلال‌الدین آشتیانی، مقدمه انوار جلیه تألیف ملاعبدالله زنوزی، چاپ امیرکبیر.

۴- رساله خودنوشت حکیم آقا علی مدرس همانطور که گذشت.

۵- همان.

۶- منوچهر صدوقی‌سها، تاریخ حکما و عرفای متأخر بر ملاصدرا بنقل از کنت دوگوبینو، مترجم همایون فره‌وستی؛ مذاهب و فلسفه در آسیای وسطی، تهران، گویا ۱۳۲۸، ص ۸۹.

۷- رساله خودنوشت حکیم مؤسس همانطوری که گذشت.

۸- آقا علی حکیم، رساله وجود رابطی، تهران، ۱۳۱۵، ص ۱۰۸.

۹- سید مصطفی محقق داماد، نامه فرهنگستان علوم، شماره ۴، بدون ذکر منبع.

۱۰- همان.

۱۱- منوچهر صدوقی‌سها، تاریخ حکما و عرفا، بنقل از کنت دوگوبینو، مذاهب فلسفه در آسیای وسطی، ص ۸۹.

حکیم سبزواری با آن همه تبحر و روشن بینی، قدرت تخریبی و تأسیسی او بسیار ناچیز است و نمی توان او را در عداد بنیانگذاران حکمت نوین اسلامی یاد نمود.

تبع تام و تأمل بالغ در آیات قرآنیه و اخبار و آثار نبویه و ولویه»^{۱۲}

حکیم مؤسس فیلسوفی است دقیق و محقق و نقاد که مصداق آنچه بیان کردند بارسوخ تام و تتبع جامع به تبیین توحید در وجود صرف و هستی محض و اوصاف آن و نقد و بررسی اقوال حکما و فلاسفه و کاوش هرچه بیشتر به نوآوری و ابتکار در اقامه براهین و پیمودن راههای نو برای طرح مسائل قدیمی پرداخت.

این حکیم اثری را بنحو استقلالی تصنیف نموده است. از جمله مهمترین آثار ایشان عبارتند از:

۱- «تعلیقات بر اسفار اربعه» که بجز حواشی محدودی بر سفر نفس^{۱۳} مابقی چاپ نشده که اخیراً بوسیله فاضل ارجمند جناب محسن کدیور جمع آوری و چاپ گردیده است.

این تعلیقات در طول چندین دوره تدریس اسفار یعنی در حدود سی سال به رشته تحریر درآمده است.^{۱۴} سبیل الرشاد فی اثبات المعاد، رساله وجود رابطی و رساله حمله در ابتدا تعلیقات بر اسفار بوده که حکیم متأله آنها را بصورت رساله ای مستقل درآورده است.

۲- «بدایع الحکم» از آثار مهم حکیم مؤسس است که در جواب به سؤالات هفتگانه بدیع الملک میرزا با مقدمه ای زیبا به فارسی سره^{۱۵} و با جستجوی کم نظیر بطرح و بحث در «وجود» و مسائل آن و حضرت حق تبارک و تعالی می پردازند.

استاد دانشمند مهدی حائری درباره این اثر آوردند که:

«او در کتاب بدایع الحکم و سایر رسالات خود پیوسته در جستجوی راه حل های تازه ای برای مشکلات فلسفه می باشد و چندان بتقریر و تحریر فلسفه صدرالمآلهین نمی پردازند.

گو اینکه در این کار هم شایستگی و زبردستی بی نظیری داشته است و شاید اینکه بدایع الحکم مانند منظومه سبزواری مورد توجه دوستان فلسفه نیست همین نکته است که مؤلف نقاد آن درصدد تحقیق و

گشودن راههای دیگری برای رسیدن بمسائل فلسفه است. در حالیکه طلاب علوم عقلیه مجذوب فلسفه متعالیه ملاصدرا هستند.»^{۱۶}

آقا علی مدرس را بسبب نوآوریهایش در برخی از مسائل حکمت متعالیه حکیم مؤسس می نامند و نقادی و نوآوری وی در طرح مباحث بخصوص در بدایع الحکم نمودار است. بیان مرحوم مرتضی مدرس چهاردهی درباره بدایع الحکم:

«بدایع الحکم بر مشرب فلسفه ملاصدراست. گاهی در خلال مطالب بعضی آیات و اخبار هم تأویل و تفسیر شده، [که وی آنها را] بعنوان شاهد آورده است.»^{۱۷}

بدایع الحکم در سی و دو بدیعه تنظیم شده است و از جمله مطالب تأسیسی تبیینی آن به دو مورد زیر اشاره می شود:

الف) آقا علی مدرس در تحریر محل نزاع اصالت وجود و ماهیت، بیان و تقریر خاصی دارند که در کلمات حکمای سابق بر او، نظیر و نمونه ندارد. علاوه بر اینکه برهان عامی بر اصالت وجود به سبک و سیاقی بدیع و نو عرضه شده است.^{۱۸}

۲- دیدگاه خاص حکیم محقق در بحث اعتبارات ماهیات از دیگر ابتکارات فلسفی ایشان است.

حکما ماهیت را سه قسم دانستند: «بشرط لا»،

۱۲- حکیم آقا علی مدرس زنوزی، بدایع الحکم، انتشارات الزهراء، ۱۳۷۶، ص ۴۱ و ۴۲.

۱۳- صدرالمآلهین شیرازی، اسفار اربعه، چاپ بیروت، ج ۸، از ص ۲ تا ص ۱۱۴.

۱۴- محسن کدیور، نشریه نامه مفید، شماره ۱۲، تعلیقات اسفار اربعه حکیم و مؤسس آقا علی مدرس تهرانی، ص ۹۷.

۱۵- این مقدمه در اول مقاله از نظر خوانندگان محترم گذشت.

۱۶- استاد مهدی حائری، کاوشهای عقلی نظری، چاپ امیرکبیر، ۱۳۶۱، ص کز و کج.

۱۷- مرتضی مدرس چهاردهی، تاریخ فلاسفه اسلام، چاپ علمی، فروردین ۱۳۳۶، ص ۲۳۳.

۱۸- آقا علی مدرس، بدایع الحکم، مقدمه از احمد واعظی، ص شانزده، انتشارات الزهراء، ص ۲۱۰ و ص ۲۱۵.

«بشرط شی» و «لا بشرط»؛ و مقسم را در این سه قسم، ماهیت من حیث هی برمی شمردند و کلی طبیعی را همین «لا بشرط مقسمی» و ماهیت من حیث هی می دانستند. اگرچه برخی کلی را «لا بشرط مقسمی» دانسته اند.

حکیم مؤسس این مبنا را قبول ندارند و تحلیل نویی عرضه می دارد. از نظر وی، ماهیت من حیث هی هرگز مقسم اعتبارات سه گانه ماهیت نمی باشد و نباید آن را همان لا بشرط مقسمی دانست زیرا در این اعتبار نظر عقل متوجه حاق ذات ماهیت است و جز ذات و ذاتیات چیز دیگری را مد نظر ندارند تا ماهیت را با آن مورد لحاظ قرار دهد و این همان کلی طبیعی است.^{۱۹}

اعاظم شاگردان آقا علی مدرس زنوزی:

چهل و یک تن از شاگردان حکیم مؤسس را استاد منوچهر صدوقی سها در تاریخ حکما و عرفا متأخر بر ملاصدرا اعلی الله مقامه آورده اند که به برخی از آنان اشاره می شود:

- ۱- آقا میرزا جعفر آشتیانی پدر آقا میرزا مهدی آشتیانی فیلسوف اکبر؛
- ۲- حاج فاضل رازی تهرانی که گویا اواخر عمر آن بزرگ را دریافته است؛
- ۳- حاج میرزا حسن آشتیانی صاحب بر الفوائد که استاد علم اصول آقا علی مدرس بوده است؛^{۲۰}
- ۴- حیدرقلی خان قاجار نهانندی؛^{۲۱}
- ۵- استاد حکیم آقا میرزا طاهر تنکابنی؛^{۲۲}
- ۶- حاج شیخ عبدالنبی نوری تهرانی^{۲۳} که مدت شانزده سال بحوزه آن بزرگ حاضر بوده است؛
- ۷- آقا شیخ علی نوری معروف به شیخ شوارق؛

□ آقا علی مدرس را بسبب نوآوریهایش در برخی از مسائل حکمت متعالیه حکیم مؤسس می نامند و نقادی و نوآوری وی در طرح مباحث بخصوص در بدایع الحکم نمودار است.

۸- آقا میرزا علی اکبر حکیم یزدی؛

۹- آقا شیخ غلامعلی شیرازی از افایم حکما و عرفای

عصر، مقیم مدرسه سپهسالار جدید؛^{۲۴}

۱۹- همان، ص ۲۹۳-۲۹۲.

۲۰- «حاج میرزا حسن آشتیانی از شاگردان میرزا شیخ مرتضی انصاری بود و در فقه و اصول دستی بسزا داشت [و] قریب دوست نفر در درسش حاضر می شدند. در اصول و فقه استدلالی بر تمام علما تقدم داشت و امورات شرعیه دارالخلافة به وی مفوض بود فرزندان او را نیز از فضل و کمال و معقول و منقول بهی وافی بود و در دوره پهلوی که طومار فقاقت و درس و بحث طی شد هریک از فرزندان او و باقیمانده فرزندان او در ادارات دولتی مستخدمند» (بنتقل از عبرت نائینی، تذکره مدینه الادب، چاپ کتابخانه مجلس سال ۱۳۷۷، ص ۶۷۴).

«آقا علی در نزد مرحوم میرزا حسن آشتیانی، رسائل شیخ انصاری را تلمذ می کرد و میرزای آشتیانی نیز نزد وی به فراگیری شرح هدایه ملاصدرا اشتغال داشته است» (بنتقل از دکتر محقق داماد، نامه فرهنگستان علوم، شماره ۴، سال ۱۳۷۵).

۲۱- «از اجله تلامذه فیلسوف جلیل آقا علی مدرس زنوزی است. غالب کتب حکیمه و کلامیه و ریاضیه را استادانه تدریس می کند. از سالها در مدرسه حاج میرزا محمدخان سپهسالار قاجار که در تهران واقع است انزوا گزیده به ریاضت نفس، اخلاق ستوده و ملکات پسندیده بهم رسانیده بلکه ذاتا درویش صفت و فقردوست و عارف پیشه و صوفی منش و وارسته و بی تعین است.» (بنتقل از المآثر والاثار، ص ۳۰۱).

۲۲- «میرزا طاهر تنکابنی مقیم تهران از اجله حکما و عرفا و امروز در حکمت و عرفان و علم طب قدیم کم نظیر بلکه بیمانند است. از مبرزین شاگردان میرزای جلوه و میرزا محمدرضا قمشه ای است چندی در مدرسه سلطانی به افادت و افاضت مشغول بود، اینک بواسطه کثرت سن و ضعف مزاج انزوا اختیار کرده بمطالعه کتب حکمت و عرفان اوقات می گذرانند. یکی از کتابخانه های مهم تهران، کتابخانه او است مدظله و دامت افاضاته» (بنتقل از عبرت نائینی، همان، ص ۶۷۶).

۲۳- «آقا شیخ عبدالنسبی مازندرانی از فضلاء شاگردان حجة الاسلام حاج میرزا حسن شیرازی بود. در کتب مقدماتی بتخصیص بشرح مطول بر تلخیص، تبحری فوق العاده داشت. در بازار سرچشمه که اینک خیابان شده بنام خیابان سیروس، مسجدی بود معروف بنام آن جناب. امامت جماعت می کرد و در منبر دستی بسزا داشت. علم معقول را نیز تکمیل کرده بود و همه روزه در فقه و اصول، مجلس درس منعقد می ساخت و به تحقیقات عالیه می پرداخت بر مسائل شیخ علامه ششتری و بر شرح تلخیص، تعالیق با تحقیق نوشته؛ وفاتش در بیست و پنجم محرم هزار و سیصد و چهل و چهار اتفاق افتاد و در قصبه عبدالعظیم آنجا که قبر ناصرالدین شاه است مدفون گردید.» (بنتقل از عبرت نائینی، همان).

۲۴- «اقامتش در تهران بود در حکمت و کلام دستی بسزا داشت و در ادبیات نازی و دری و اقسام شعر استادی ماهر بود. در آغاز فانی تخلص می کرد چنانچه در قصیده ای که بخط خود اوست می نویسد: من کلام اقل الخلیفه المستخلص بالفانی غلامعلی شیرازی؛ و پس از آن بخواش دوستان، حکیم، تخلص می کرد.»

□ به اعتقاد آقا علی مدرس «طریق نجات آن است که انسان پس از اطلاع بر رئوس مسائل اعتقادی، بنای اعتقاد خود را بر این گذارد که هریک از آنها که مطابق اعتقاد ائمه معصومین علیهم السلام است معتقد باشد و هر یک که مطابق نباشد منکر»

گذشت زمان طولانی جسد وی طیب و طاهر و بدون نقص و با تمام اعضاء مانند انسان زنده، باقی مانده است.^{۳۰}

۱۰ - آقا شیخ محمد باقر اصطهباناتی مؤسس و مدرس حوزه فلسفی نجف؛
۱۱ - آخوند ملا نظر علی طالقانی صاحب کاشف الاسرار؛^{۲۵}

حکیم آقا علی مدرس و حاج ملاهادی سبزواری اعلی الله مقامها

حکیم مؤسس آقا علی مدرس زنوزی تهرانی و فیلسوف کبیر حاج ملاهادی سبزواری اعلی الله مقامها هم عصر و هم مشرب بودند؛ جز اینکه یکی در دارالخلافه تهران عهد ناصری و دیگری در شهر سبزواری بسر می برده است و باینحال که در تهران شخصی مانند آقا علی حکیم تدریس می کرد و سی، چهل شاگرد داشته است ولی حاج ملاهادی سبزواری چهارصد شاگرد در سبزواری داشته است.^{۳۱}

استاد دانشمند و حکیم محقق، مهدی حائری در مقایسه بین دو حکیم آورده اند که:
«حکیم سبزواری با آن همه تبهر و روشن بینی، قدرت تخریبی و تأسیسی او بسیار ناچیز است و نمی توان او را در عداد بنیانگذاران حکمت نوین اسلامی یاد نمود. او در

۲۵ - «متولد ۱۲۴۰ و صاحب کتاب کاشف الاسرار در اثبات خلافت و مسائل اخلاقی است که در ۱۲۸۲ تألیف کرده است (الذریعه، ج ۷، ص ۲۴۳). پدرش سلطان محمدنام داشت و خودش از شاگردان شیخ انصاری بود و در تهران به منبر می رفت. (مکارم الآثار، ج ۴، ص ۱۱۲۹).

۲۶ - یادداشتهای قزوینی، ج ۸، ص ۱۹۳.
۲۷ - توضیحات المآثر و الآثار، حسین مجوبی، ص ۷۶۴.
۲۸ - طرائق الحائق و نقباء البشر.
۲۹ - المآثر و الآثار.
۳۰ - استناد صدوقی سها، تاریخ حکما و عرفای متأخر بر ملاصدرا، بنقل از سبیل الرشاد، ۱۳۱۰ ص ۲۰.
۳۱ - استاد سید جلال الدین آشتیانی، کیهان فرهنگی، سال دهم، شماره نهم.

فرزند حکیم

«آقا علی مدرس پسری داشت بنام حسن که لقب شرف الملک به او داده شد و چون حج گزارد حاجی شرف الملک شد و نام خانوادگی خود را فلسفی انتخاب کرد و در استانبول با زنی یونانی ازدواج کرد و روز یکشنبه ۲۳ آذر ۱۳۲۰ شمسی درگذشت».^{۲۶}

ارتحال حکیم:

«حکیم مؤسس آقا علی مدرس زنوزی قدس الله نفسه الزکیه در شب شنبه هفدهم ذیقعد سال ۱۳۰۷ ه. ق. رحلت فرمود و در حوالی ضریح مطهر امامزاده حمزه علیه السلام به زاویه مقدسه ری دفن گشت».^{۲۷}
«وی حکیمی بسیار متواضع و دارای وقار و متانت و صفای باطنی بود، آنچنان که به نور الهی نظر می کرده بر خفایا و کنه ضمائر؛ و در صفای باطن و تهذیب سیر و ارشاد نیز هدایت بسوی راه راست نموده، پیوسته از زمره طالبین حق دستگیری می نموده است».^{۲۸} «در استخاره و تفأل به قرآن کریم نظری آن چنان صائب دارد که اخبار از ضمیر و غایب می کند».^{۲۹}

حکیم الهی آقا علی مدرس قائل به حشر جسمانی و حشر روحانی اند و از کسانی هستند که واقعه بیرون افتادن جسد مرحوم شیخ صدوق را دیده اند و گویند که «جسد مقربان درگاهی الهی بی نقص و فساد و بلا خواهد ماند همانطور که در جسد صدوق - مدفون به ارض ری - در سرداب دیدم. داخل سرداب شدم و ملاحظه شد که با

حکیم آقا علی مدرس اعلی الله
مقامه الشریف ارادت خاصی به آستان مقدس
علوی و ولایت مولی الموحدین علی ابن
ابیطالب علیه السلام داشته پیدا است.

در آیت احمد آنچه او داشت گذاشت
مرآت علی چنانکه او بود نمود
یک جلوه نمود حق و یک جذب نمود
از جلوه وجود داد و از جذب ره بود
آن جلوه محمداست و آن جذب علی است
زینرو به وجود این دو شه بود و نبود
خواهی تو اگر به طور دل حق بینی
در نار مقید آب مطلق بینی
زآینه دل غبار باطل بزدای
تا ذات علی به چشم حق، حق بینی
آقا علی مدرس طریق نجات را توافق مسائل اعتقادیه
با اعتقاد ائمه معصومین علیهم السلام دانند و گویند:
«طریق نجات آن است که انسان پس از اطلاع بر رئوس
مسائل اعتقادیه، بنای اعتقاد خود را بر این گذارد که هر یک
از آنها که مطابق اعتقاد ائمه معصومین علیهم السلام است
معتقد باشد و هر یک که مطابق نباشد منکر. همین قدر
ناجی بود مگر بعضی از اعتقادات که موقوف علیه، اصل
شرع و دین باشد؛ و از آنجا که همین قدر مایه کمال
نفسانی علمی نباشد چنانکه در اخبار اهل بیت عصمت
علیهم السلام از علم و علماء مدح و تمجید فرموده‌اند و
خلق خلقی بجهت معرفت بود و خواجه طوسی قدس سره در
اول طبیعیات شرح اشارت فرموده است که کسی که از روی
تفصیل بمقاصد مبدأ و معاد عارف باشد فقد فاز فوزاً عظیماً؛
و در صحیفه الهیه نیز وارد است وَ مَنْ يُوْتِ الْحِكْمَةَ فَقَدْ
اُوْتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا (سوره بقره، آیه ۶۹) تحصیل معارف الهیه
موجب کمال نفس انسانیه است؛ لکن بطوری که آن اعتقاد
اجمالی که مذکور شد محفوظ بماند.» □

حاشیه اسفار همچون خواجه طوسی که اصول اقلیدس را
تحریر کرده، مشرب حکمت متعالیه صدرالمتألهین را
[در] نهایت ظرافت و استادی تقریر و تحریر کرده است؛ و
با آنکه پس از او حواشی بسیاری بر اسفار تعلیق شده
مع الوصف تا کنون حاشیه سبزواری اجود الحواشی
محسوب می‌شود؛ و منظومه و شرح آن و سخنانی را که
از اسفار آموخته است تلخیص و ترتیب نموده و از این راه
خدمت شایان دیگری بطلاب فلسفه انجام داده است. آقا
علی مدرس زنوزی که از پیشروان کاروان خرد در زمان
پیش بوده، بیش از حکیم سبزواری از قریحه نقادی و
ابتکار بهره داشته است.

بعضی از آراء فیلسوفانه این مدرس عالی مقام حکمت
در محافل علمی مشهور است که از جمله آنها تقسیمات
او در اعتبارات ماهیت است و همچنین نظریه ابتکاری او
در معاد جسمانی و در حمل و هوویت و بسیاری از
مسائل معضله فلسفه.^{۳۲}

آقا علی مدرس در رساله بدایع الحکم در مواردی بر
حاج ملاهادی سبزواری ایراد کرده است و از حاج
ملاهادی با عباراتی محترمانه نظیر «حکیم بارع کامل
محقق سبزواری رفع قدره العزیز» و «حکیم بارع و عارف
کامل محقق سبزواری» و «حکیم بارع وحید عصرنا،
محقق سبزواری» یاد می‌نماید.^{۳۳}

حکیم آقا علی مدرس اعلی الله مقامه الشریف ارادت
خاصی به آستان مقدس علوی و ولایت مولی الموحدین
علی ابن ابیطالب علیه السلام داشته بطوریکه از متن
حکمت و عرفان اشعارش پیدا است:^{۳۴}

خورشید ازل زرخ چو بوداشت نقاب
برداشت نقاب و گشت ظاهر بحجاب

ظاهر بحجاب اگر نشد پس زچه روی

گر دید ابوتراب ظاهر به تراب

خورشید وجود تا زرخ پرده گشود

بنمود جمال خویش آنگونه که بود

۳۲- استاد مهدی حائری، کاوشهای عقل نظری، امیرکبیر، سال

۱۳۶۱، ص: کز.

۳۳- آقا علی مدرس، بدایع الحکم، چاپ الزهرا، ۱۳۷۷، ص ۲۶۷

و ۲۵۱ و ۲۵۱.

۳۴- اشعار بنقل از طرائق الحقائق، ج ۳.